

Тетяна Подковенко,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави
і права Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0344-3010>

Володимир Рацин,

студент юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету

СУЧАСНІ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ДИСКУСІЇ ПРО СПРАВЕДЛИВІСТЬ

Стаття спрямована на дослідження особливостей сучасних підходів до розуміння справедливості. Зазначено, що тема справедливості – це одна з актуалізованих ідей у філософсько-правових дослідженнях і розглядається доволі широко – і в традиційно моральному, юридичному, і в економічному, соціально-політичному сенсах. Ідея справедливості пронизує усі сфери суспільного життя. Справедливість є основоположним принципом права і цілісним багатоаспектним явищем. Акцентовано увагу на особливому взаємозв'язку права та справедливості. Право ґрунтується на ідеї справедливості та є нормативно закріпленою справедливістю. Лише у такому аспекті можна говорити про правовий закон як реальний та ефективний засіб забезпечення прав та інтересів особи.

Ключові слова: справедливість, право, принципи права, правові цінності, суспільні відносини, правова держава.

Podkovenko T., Racyn V.

Modern philosophical and legal discussions about justice

The article is aimed at researching the peculiarities of modern approaches to the understanding of justice. The authors note that the topic of justice is one of the updated ideas in philosophical and legal research and is considered quite widely - both in the traditional moral, legal, and economic, socio-political sense. The idea of justice permeates all spheres of social life and reflects rather complex dialectical processes of the legal development of society at various historical stages. Studying the problems of justice provides an opportunity to gain a deeper understanding of the meaning and content of modern state- and law-making processes. Justice is a fundamental principle of law and is an integral multifaceted phenomenon. The authors emphasize the special relationship between law and justice. Law is based on the idea of justice and is normatively established justice. Only in this aspect it is possible to talk about the legal law as a real and effective means of ensuring the rights and interests of a person.

The authors note that justice is also a universally recognized value of modern civil society, as it is enshrined in the documents of the world community, including the Universal Declaration of Human Rights, the UN International Covenants, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Accordingly, the rethinking of justice, the emergence of new concepts are closely related to the changes taking place in the political, economic and legal spheres of a certain society. As the research shows, such a concept as justice is quite ambiguous. Especially when it comes to justice in law. It has its own specific features, but it is still the basis of law. So, it becomes clear that this is an ideal that is very difficult to achieve. At the same time, justice is considered a rather subjective category and cannot be the same for everyone. So, the law makes attempts to get closer to a certain «imperfect ideal», but the need for justice is the motive through which humanity created the law. Thus, it can be concluded that justice and law are those categories that are inextricably linked, and they are integral parts of each other. It is their reality, their practical need for society that confirms their viability.

Keywords: justice, law, principles of law, legal values, social relations, legal state.

Постановка проблеми. Справедливість – це поняття, яке постійно присутнє в суспільному житті, нерозривно пов'язане з різноманітними виявами людської діяльності, а також з правом, стосується його

сутності та внутрішнього змісту. Згідно з Арістотелем, справедливість – це вершина всіх чеснот, а отже, одна з найважливіших чеснот будь-якого суспільного ладу. Справедливість – це одна із фундаментальних і загальнолюдських цінностей, яка фактично існує поза часом.

Справедливість вважають однією з найважливіших проблем сучасності, котра відображає складні діалектичні процеси правового розвитку суспільства на різних історичних етапах. З нею певним чином пов'язані уявлення людей про майбутнє, їх одвічне прагнення до гармонії і досконалості суспільних взаємовідносин. Вивчення проблем справедливості дає можливість глибше осягнути сенс та зміст сучасних процесів державо- та правотворення [1, с. 11].

Піднімаючи питання розуміння справедливості, В. Джеджак зазначає, що «сьогодні категорія справедливості загалом суб'єктивізована, її морально-етичний характер часом втрачений, нарativi, що відповідають ліберальній, утилітаристській та неомарксистській думці, все ще є модними та домінуючими [2, с. 87]. Водночас проблематика справедливості, здається, полягає не в тому, щоб сумніватися в можливості її існування, або конкретній реалізації в дійсності, або способі розуміння певною соціальною групою, а радше в труднощах вербалізації її змісту. Спроба концептуалізувати поняття справедливості показує нам всю складність цього питання, розміщуючи його поруч із такими ключовими проблемами, як правда, добро, краса, право чи щастя. У випадку вищезазначених конкретних цінностей існує загальна думка щодо їх позитивного існування, і суперечки виникають лише тоді, коли здійснюються спроби вивести однозначний зміст цих цінностей.

Більшість дослідників розглядають справедливість як найважливішу цінність права. Адже саме через право зміст справедливості конкретизується, набуває формального вираження та нормативного закріплення. Однак, незважаючи на величезну кількість праць, присвячених справедливості, розуміння цього поняття все ще дискусійне залежно від філософської позиції автора, від внутрішнього змісту, який дослідник вкладає у розуміння цієї категорії, від політичного, правового, релігійного, морально-етичного аспектів її змістового наповнення. У науковій літературі поширені різні концепції, наукові підходи та теорії справедливості. Це пояснюється ще й тим, що дискусії щодо поняття справедливості (та її формул) ведуться серед представників багатьох наук (філософської, економічної, соціальної, політичної, релігійної) і феномен справедливості може бути розкритий за допомогою різних як наукових, так і філософських методів.

Варто зазначити, що проблема справедливості практично невичерпна, оскільки маючи глибоко філософський зміст, вона одночасно є правовою категорією та має внутрішньо багатозначні визначення, що набувають глибокого емоційного та суб'єктивного забарвлення. Тому теоретичні суперечки навколо поняття справедливості мають особливу пізнавальну цінність, а також практичний вимір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття справедливості аналізували видатні філософи, досліджували римські юристи та теоретики права, а сформульовані ними визначення та виділені категорії й форми справедливості залишаються дійсними в сучасних умовах, їхня цінність не втрачається, про що свідчать численні посилання на їхні думки та висновки. Позачасовість висловлювань про сутність справедливості та її форми є вираженням того великого значення, яке їй надавало і надає суспільство.

Дослідженням цього питання займається чимало вітчизняних науковців, зокрема такі, як: О. Головченко, З. Добош, Ю. Калиновський, В. Черниш, О. Левицький, В. Левкулич, О. Скакун, А. Соловей, М. Стойка, О. Федоровська, М. Яковенко та багато інших.

Сучасні дослідники звертають увагу на те, що «справедливість належить до переліку тих небагатьох факторів, які впродовж тисячоліть не втрачають своєї регулятивної значущості для життєдіяльності практично всіх культур і народів» [3, с. 2]. Це зумовлюється насамперед тією непересічною соціокультурною цінністю справедливості, джерелом якої є людська свідомість, а також її дотичністю до усіх сфер суспільного життя. З одного боку, це свідчить про всеосяжність цього феномена, а з іншого – така всеосяжність зумовлює величезну кількість розбіжностей у його трактуванні. Як зазначає І. Зелениця, «теоретичне дослідження поняття справедливості на сучасному етапі розвитку створює підвалини перегляду всієї системи морально-етичних цінностей як в правовій системі, так і в житті суспільства в цілому» [4].

Мета статті полягає в дослідженні сучасних філософсько-правових підходів щодо розуміння «справедливості», розкриття змісту цієї категорії та її значення і місця в системі морально-етичних та правових цінностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для сучасного українського суспільства ідеї справедливості належать до найважливіших як філософсько-світоглядних концептів, так і практичних проблем, доказом чого є, наприклад, Революція Гідності, котра насамперед була спрямована на відновлення

принципів справедливості в українському соціумі. Сучасна надзвичайно складна боротьба українського народу за свою незалежність з російським фашизмом також демонструє одвічну боротьбу добра зі злом, яке знищує загально визнані ідеали та цінності, порушує міжнародні стандарти прав людини, несе загрозу всьому цивілізованому світу. Утвердження справедливості, втілення її засад у суспільне життя безумовно вимагає зусиль кожного індивіда та суспільства загалом.

Етимологічний підхід до терміна «справедливість» (лат. *justitia*) передбачає його тісну спорідненість із терміном «право» (лат. *jus*) або наявність у його змісті елементів права. Варто зауважити, що в колі юдейської культури праведною вважалася людина, яка суворо дотримувалася закону, даного Богом, тому підкреслювався також тісний зв'язок між цими явищами.

У культурі римського права, щоб підкреслити як прагматичне, так і аксіологічне значення співвідношення справедливості та права, у Дигестах Юстиніана (*Corpus Juris Civilis*) назва першої книги називається: «Про справедливість і право» (*De justitia et jure*). Прологом до цієї назви був коментар Ульпіана: «Хто хоче присвятити себе праву (*jus*), повинен спочатку знати походження його назви. Зрештою, воно було названо на честь справедливості (*justitia*): бо, як елегантно висловлюється Цельс, право – це мистецтво застосовувати те, що є добрим і справедливим» [5].

Варто зазначити, що тему справедливості завжди вважали однією з усталених філософських проблем ще з античної доби. Цей термін тлумачили такі давньогрецькі філософи, як софіст Фразимах, Сократ, Платон, Арістотель. Завдяки їхнім міркуванням щодо справедливості як однієї із важливих проблем соціуму, згаданих ними підстав справедливих стосунків у державі, справедливої дії тощо ця тема актуалізувалась у філософії в аспектах співвідношення справедливого і законного, саме на це особливо зважалося у контексті теми державотворення, справедливого і морального, зрівнювального та розподільного розуміння поняття справедливості тощо [6, с. 93].

Наприклад, основні погляди Платона на справедливість ґрунтуються на тому, що він розумів справедливість як щось належне та трактував її як важливий пріоритет загального над приватним. На відміну від Платона, Арістотель розробляє формулу зрівняння «надання» та «отримання» в процесі соціального обміну (так звана зрівняльна справедливість) та розподіл благ пропорційно до вкладу кожного в загальну справу (так звана розподільна справедливість). Фактично зміст цих вимог можна звести до широко відомих та взаємопов'язаних між собою постулатах: «кожному своє» та «рівним за рівне». Сьогодні ці постулати деталізовані у принципах функціонування демократичного суспільства та правової держави.

Справедливість має безперечний статус світоглядного імперативу. Водночас ніхто не сумнівається у її дієвості як аксіологічного та етичного подразника. Можна говорити про те, що справедливість належить до переліку тих небагатьох факторів, котрі упродовж тисячоліть не втрачають своєї регулятивної значущості для життєдіяльності практично усіх культур та народів. Трансчасова актуальність та навіть сакральність справедливості часто підштовхує до думки про спорідненість природи суспільства та справедливості, про корелятивну неусувність їх взаємозалежності та взаємодії. В разі апостеріорного порушення такого природного взаємозв'язку настають періоди криз та докорінних трансформацій [3, с. 4].

Багато філософсько-правових концепцій розглядають справедливість як одну із найвищих, навіть передумовну правову й морально-етичну цінність. Справедливість є елементарною властивістю людини, саме як моральної істоти в її ставленні до інших людей. Правова справедливість вважається категорично-безумовним моральним обов'язком влади – вищим від будь-яких її прогресистських намірів та устремлень [7].

У сучасному соціально-політичному дискурсі сама ідея справедливості вже розглядається ширше як у традиційному, моральному, юридичному, так і в економічному та соціально-політичному сенсах. Вже в Новий час поняття справедливості було переосмислено – його почали використовувати для обґрунтування приватної власності та ідей правової держави й громадянського суспільства.

Необхідно зазначити, що справедливість також є загально визнаною цінністю сучасного громадянського суспільства, оскільки вона закріплена в документах світової спільноти, в т. ч. у Загальній декларації прав людини, у Міжнародних пактах ООН, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Загальним та безумовним елементом всіх сучасних концепцій справедливості вважається ідея прав людини. Згідно з нею визнається однаковість в поведженні із усіма людьми незалежно від національних, расових, релігійних та культурних ознак. Мається на увазі те, що не визнаються різноманітні привілеї, імунітети й, відповідно, дискримінації в зв'язку з вищезазначеними ознаками. Тож, саме таке співіснування

людей, яке ґрунтується на взаємному визнанні прав та свобод, власне, становить порядок їх співіснування, котрий можна назвати справедливим.

Наприклад, О. Скакун зараховує справедливість до загальних принципів права і визначає її як «міру морально-правової домірності вкладеного й отриманого у всіх сферах життєдіяльності людини й їхнього правового забезпечення» [8, с. 224]. Водночас наголошується на внутрішньому змісті принципу справедливості відповідно до вимоги відповідності між практичною роллю різних індивідів або навіть соціальних груп в житті суспільства й їхнім соціальним становищем, між їх правами і обов'язками і тому подібне.

О. Тарасишина вважає, що для правової культури українців характерне бажання розглядати поняття права у тісному взаємозв'язку із толерантністю і справедливістю. З огляду на це авторка розуміє справедливість як «життєво важливий для збереження та розвитку суспільства, ціннісно-етичний орієнтир, один з критеріїв оцінки усіх політичних та державно-правових явищ, який покликаний служити загальному благу і кожному індивідууму зокрема» [9, с. 44].

Сьогодні часто звучать висловлювання про те, що будь-який вид правовідносин змінюється у ході історичного розвитку, а саме поняття права потребує конкретизації. Відповідно на основі загальних визначень поняття «справедливість» у правовому контексті можна зробити висновок про те, що поняття «справедливість» дослідники часто розглядають як показник ефективності права, в т. ч. правильності його застосування і можливостей імплементації у різні правові концепції суспільних систем. Тобто справедливість є важливим мірилом права. Загалом незалежна форма існування права, без врахування принципу справедливості, і є інструментом для реалізації інтересів певних соціальних груп. А вони часто можуть бути небезпечні як для окремих суспільних груп, так і для людства загалом [10, с. 125]. Саме тому З. Добош акцентує на тому, що справедливість обґрунтовується як необхідна ознака права, оскільки вона трактується як вимога розуму, веління природи розумної істоти, а «право означає ніщо інше, як те, що справедливо. Справедливості суперечить те, що не відповідає природі істот, наділених розумом» (Гуго Гроцій), належної якості позитивного права, його джерел (Ф. Бекон) [11, с. 396].

Ще одним аргументом є твердження одного із сучасних прихильників теорії природного права Ентоні Д'Амато, який зазначав: «Справедливість, стверджую я, це те, для чого існує право; справедливість – це те, що повинні реалізовувати юристи. Право – це не більше, ніж набір інструментів, ми не повинні забувати, що законодавство саме по собі не може вирішити людські проблеми. Як і будь-який інший інструмент, закон може полегшити вирішення даної проблеми. Але ми не можемо очікувати від закону, що він скаже нам, як ця проблема повинна бути вирішена» [12]. Висновок, до якого дійшов автор, полягає в тому, що справедливість є внутрішньою невід'ємною частиною права.

Як зазначає А. Щигель, «нехтування значенням справедливості як вищої цінності права призводить до підпорядкування юристів політикам, а то й до правового нігілізму. Надзвичайно буквальне, формалістичне застосування права, у відриві від реалій суспільного життя і норм моралі, може призвести до гострих протиріч між постулатами верховенства права та постулатами справедливості. Закон має виражати цінності та бути справедливим, щоб відновити баланс у світі та спрямувати людей до добра» [13]. Значення справедливості та верховенства права мають бути визначені на міцній основі, якою є системна концепція демократичної правової держави. Бо тільки на таких підставах може здійснитися думка Ш.-Л. Монтеск'є: «Не все, що є законом, є, отже, справедливим; але те, що справедливо, має стати законом».

Закон, який виражає справедливість, не повинен перешкоджати розвитку людини. Закон, який поважає вимоги природної справедливості, не може бути причиною обмеження та деформації розвитку людини. Застосування несправедливого закону не виправдовує суддю чи будь-якого чиновника і не очищає його сумління. Як влучно сказав А. Стшембош, суддя має знати межу між Jus і Lex під час ухвалення рішення. Закон, позбавлений внутрішньої справедливості, не має ознак права і не може зобов'язувати громадян жити по совісті [14]. Lex означає позитивне право, а Jus виражає внутрішню цінність права, ототожену зі справедливістю.

Справедливість як найвища цінність права служить критерієм оцінювання інших цінностей права та політико-правової системи загалом. Таким чином, справедливість дає змогу не тільки адекватно оцінювати себе, свої вчинки щодо інших, але також дозволяє нам діяти належним чином і є основою свідомої та розумної участі в публічній сфері. Це також причина, зауважимо на завершення, чому справедливість є основою класичних політичних теорій. Держава, яка не може приборкати себе, не може бути справедливою, бо не може (і ми знаємо такі випадки з досвіду) визначити сферу, регулювання якої є автономною справою

громадян. Така держава, у певному сенсі позбавляючи своїх громадян політичної суб'єктності, робить їх нездатними розвивати свої специфічно людські якості і поступово перетворюється на тиранію.

Висновки. Таким чином, переосмислення справедливості, виникнення нових концепцій тісно пов'язані зі змінами, які відбуваються в політичній, економічній та правовій сферах певного суспільства. Як показує дослідження, поняття справедливості доволі неоднозначне. Особливо, коли мова йде про справедливість у праві. Вона володіє своїми певними особливостями, але вона усе-таки є основою права. Тож, стає зрозуміло, що це ідеал, котрого досягти дуже важко. Справедливість також вважають категорією доволі суб'єктивною і не для всіх може бути однаковою. Відповідно, право робить спроби наблизитися до певного «неідеального ідеалу», проте саме потреба в справедливості – це той мотив, через котрий людство створило право. Таким чином, можна зробити висновок, що справедливість та право – це ті категорії, котрі нерозривно пов'язані між собою, і вони є невід'ємними частинами одне іншого. Саме їх реальність, їх практична потреба для суспільства підтверджує їх життєздатність.

Справедливість відіграє надзвичайну роль у усіх сферах життя суспільства: політичній, економічній, соціальній, правовій, духовній. Водночас така широка сфера застосування одночасно зумовлює складність та неоднозначність у розумінні цього складного феномена. У сучасному суспільстві справедливість розглядається як основоположний принцип права, є основою механізму забезпечення прав та інтересів особи.

З впевненістю можна стверджувати: справедливість як специфічне явище і фундаментальна цінність буде предметом інтересу та породжуватиме дискусії до тих пір, поки існують суспільства і всі форми правових та політичних організацій, а людський індивід буде схильний до моральної рефлексії своїх вчинків. Позачасовість висловлювань про сутність справедливості та її форму є вираженням значення, яке надавало і надає суспільство цьому унікальному феномену.

Список використаних джерел

1. Подковенко Т. Справедливість у системі цінностей права. Актуальні проблеми правознавства. 2016. Вип. 4 (8). С. 10–14.
2. Dziejak W. Godność człowieka jako podstawa sprawiedliwości. *Annales Universitatis Mariae Curie – Skłodowska. Lublin – Polonia*. 2019. Vol. LXVI. № 1. С. 87–99.
3. Левкулич В. В. Справедливість як соціокультурний феномен : монографія. Ужгород : Гельветика, 2018. 480 с.
4. Зелениця І. М. Теоретико-правові засади реалізації концепції справедливості в правовій системі. Modern problems and ways of their solution in science, transport, production and education, 18–27 грудня 2012. URL: <https://sworld.com.ua/konfer29/1238.pdf> (дата звернення 26.12.2022).
5. Калашников В. М. Римське право : навч. посіб. Донецьк : РВВ ДНУ, 2010. 88 с. URL: <https://scicenter.online/kniga-rimское-pravo-scicenter/digesti-yustiniana-170635.html> (дата звернення 12.01.2023).
6. Федоровська О. Б. Справедливість: актуальність проблеми у сучасному соціально-філософському дискурсі. Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія. 2018. № 1. С. 93–97.
7. Кокора А.-Л. Справедливість. URL: https://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_spravedlivist/1039406 (дата звернення 26.01.2023).
8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
9. Павлишин О. В., Васюта Ю. В. Справедливість як елемент ідеї права та її місце в системі правових цінностей. Філософські та методологічні проблеми права. 2020. № 2 (20). С. 40–47.
10. Яковенко М. Справедливість як елемент права. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. 2019. Вип. 22. С. 123–129.
11. Добош З. Справедливість у філософсько-правовій думці нового часу. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2016. № 855. С. 389–397. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_855_62 (дата звернення 14.01.2023).
12. Д'Амато: судити не по закону, а по справедливості. URL: <https://smr.gov.ua/uk/2016-03-14-08-10-17/pravova-dopomoha/populiaryzatsiia-pravovykh-znan/15487-e-d-amato-suditi-ne-po-zakonu-a-po-spravedlivosti.html> (дата звернення 12.01.2023).
13. Szczygieł A. Po co prawo sprawiedliwość? URL: <https://ingremio.org/2022/in-gremio-159/po-co-prawu-sprawiedliwosc/> (дата звернення 12.01.2023).

14. Strzembosz A. Głos w dyskusji: Niezawisłość sędziowska. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej przez Sąd Najwyższy i Instytut Państwa i Prawa PAN w dniu 20 kwietnia 1990 r. w Popowie, Warszawa 1990. S. 67. URL: <https://palestra.pl/pl/czasopismo/wydanie/9-10-2012/artukul/o-sprawiedliwosci-w-wymiarze-sprawiedliwosci> (дата звернення 23.01.2023).

References

1. Podkovenko, T. (2016). Spravedlyvist u systemi tsinnosti prava [Justice in the value system of law]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual problems of jurisprudence*, 4 (8), 10-14 [in Ukrainian].
2. Dzedziak, V. (2019). Ludska hidnist yak osnova spravedlyvosti [Human dignity as the basis of justice]. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska – Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, LXVI, 1, 87-99 [in Poland].
3. Levkulych, V. V. (2018). *Spravedlyvist yak sotsiokulturnyi fenomen: monohrafiia [Justice as a sociocultural phenomenon: monograph]*. Uzhhorod: Vydavnychi dim «Helvetyka» [in Ukrainian].
4. Zelenytsia, I. M. (2012). Teoretyko-pravovi zasady realizatsii kontseptsii spravedlyvosti v pravovii systemi [Theoretical and legal foundations of the implementation of the concept of justice in the legal system]. *Suchasni problemy ta shliakhy yikh vyrishennia v nauksi, transporti, vyrobnytstvi ta osviti – Modern problems and ways of their solution in science, transport, production and education*, 18-27 December 2012. Retrieved from <https://sworld.com.ua/konfer29/1238.pdf> [in Ukrainian].
5. Kalashnykov, V. M. (2010). *Rymske pravo [Roman law]: nav. posib*. Donetsk: RVV DNU. Retrieved from <https://scicenter.online/kniga-rimskoe-pravo-scicenter/digesti-yustiniana-170635.html> [in Ukrainian].
6. Fedorovska, O. B. (2018). Spravedlyvist: aktualnist problemy u suchasnomu sotsialno-filosofskomu diskursi [Justice: relevance of the problem in the modern socio-philosophical discourse]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Filosofii. Kulturolohiia – Bulletin of the National Aviation University. Philosophy. Culturology*, 1, 93-97. [in Ukrainian].
7. Kokora, A.-L. (2021). *Spravedlyvist [Justice]*. Retrieved from https://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_spravedlivist/1039406 [in Ukrainian].
8. Skakun, O. F. (2001). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of the State and Law]*. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].
9. Pavlyshyn, O. V. & Vasiuta, Yu. V. (2020). Spravedlyvist yak element idei prava ta yii mistse v systemi pravovykh tsinnosti [Justice as an element of the idea of law and its place in the system of legal values]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava – Philosophical and methodological problems of law*, 2 (20), 40-47 [in Ukrainian].
10. Yakovenko, M. (2019). Cpravedlyvist yak element prava [Justice as an element of law]. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Legal sciences*. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Serii : Yurydychni nauky – Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Legal sciences*. 22, 123-129 [in Ukrainian].
11. Dobosh, Z. (2016). Spravedlyvist u filozofsko-pravovii dumtsi novoho chasu [Justice in the philosophical and legal thought of the new time]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Serii : Yurydychni nauky – Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Legal sciences*, 855, 389-397. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_855_62 [in Ukrainian].
12. DAmato: sudyty ne po zakonu, a po spravedlyvosti. (2016). [D'Amato: judge not by law, but by justice]. Retrieved from <https://smr.gov.ua/uk/2016-03-14-08-10-17/pravova-dopomoha/popularyzatsiia-pravovykh-znan/15487-e-d-amato-suditi-ne-po-zakonu-a-po-spravedlivosti.html> [in Poland].
13. Shchyhel, A. (2022). *Dlia choho pravu spravedlyvist? [What does justice mean to law?]*. Retrieved from <https://ingremio.org/2022/in-gremio-159/po-co-prawu-sprawiedliwosc/> [in Poland].
14. Stshembosh, A. (1990). Holos u diskusii: Sudova nezalezhnist. [Voice in the discussion: Judicial independence]. *Materialy naukovoi konferentsii, orhanizovanoi Verkhovnym sudom ta Instytutom derzhavy i prava Polskoi akademii nauk – Materials of the scientific conference organized by the Supreme Court and the Institute of State and Law of the Polish Academy of Sciences*. Popovo, Varshava. Retrieved from <https://palestra.pl/pl/czasopismo/wydanie/9-10-2012/artukul/o-sprawiedliwosci-w-wymiarze-sprawiedliwosci> [in Poland].

Стаття надійшла до редакції 10.02.2023